

БІЛОРУСЬКА ЛІТЕРАТУРА В РЕЦЕПЦІЇ М.ДРАЙ-ХМАРИ

О.Ф. Томчук

(кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статтє рассматриваются пути трансформации достижений белорусской литературы в авторский текст украинского поэта-неоклассика М.Драй-Хмары. Изучается спектр его переводческих интересов к белорусским писателям, выясняется место и роль белорусской классики в научном дискурсе ученого.

The article deals with the ways of the achievements' transformation of the Belarusian literature in the author's version of the Ukrainian poet-Neoclassic N. Dray-Khmara. The spectrum of his interests of the Belarusian translation of the artists, the place and role of the Belarusian classics in the scientific discourse is defined.

Михайло Драй-Хмара у 20-х роках ХХ століття, як відомо, належав до літературного угруповання київських неокласиків (М.Зеров, П.Филипович, М.Рильський, О.Бургардт-Юрій Клен), які послідовно й продуктивно формували в українському літературному процесі означеної пори тенденцію апології національної культури в синтезі зі світовим духовним простором. Культурологія конституювала підставові цінності всієї різногранної діяльності (оригінальної художньої творчості, перекладацтва, літературознавчих студій) репрезентантів неокласичного «грона». Вона ініціювала й наукову методологію неокласиків. Саме цим можна пояснити їх гострий інтерес до проблеми літературного пограниччя. Європейський художній досвід усвідомлювався неокласиками як мистецька школа високого рівня. М.Жулинський підкреслює, що саме представники «грона п'ятірного» «розпочали боротьбу за освоєння світових зразків поетичної техніки, за пошуки нетрадиційних образів і оригінальних форм, за вихід української літератури на нові горизонти європейської культури» (1, 320).

У методологічному різноголоссі літературознавчих пошуків перших десятиліть ХХ століття неокласики запропонували власний варіант інтерпретації літературних явищ. У їхніх масштабних наукових дослідженнях чітко простежуються генетично-типологічні паралелі в широкому культурологічному контексті. Про послідовність і виваженість цілісної естетичної концепції свідчать також культурологічні аспекти оригінальної поезії неокласиків, численні переклади творів багатьох європейських авторів.

Якщо вести мову про європейський контекст багатогранного доробку представників «грона п'ятірного» (творчого, перекладацького, наукового), то на сьогодні в більшості праць дослідників материкової України та еміграційних учених (О.Ашер, В.Брюховецького, В.Державина, М.Жулинського, Ю.Коваліва, Д.Наливайка, Е.Райса, Ю.Шереха й ін.) ідеться завперш про пріоритетність французьких парнасців в естетичній неокласичній концепції. У цьому зв'язку найчастіше говорять про відкрите маніфестування М.Зеровим парнасізму, що його С.Павличко назвала одним із головних джерел поезії неокласиків (2, 199). Як незаперечний аргумент обов'язково цитуються рядки програмового сонета лідера неокласиків «Pro domo»:

Леонт де Ліль, Жозеф Ередія,

Парнаських зір незахідне сузір'я

Зведуть тебе на справжні верхогір'я (3, 66).

Теоретично й практично теза «європеїзму», проголошена М.Хвильовим і підтримана неокласиками в ході відомої літературної дискусії 1925-1928 рр., передбачала орієнтацію на значно ширші джерела світової культури. Сутнісною ознакою цієї важливої риси їхньої естетичної концепції було повне усвідомлення приналежності української літератури до потужного духовного європейського середовища при збереженні й розвитку національної ідентичності. І саме в цьому сенсі особливо прислужилися неокласикам синхронічні та діахронічні зіставлення із ближчими й далішими слов'янськими літературами. Слов'янський продуцент чи не найплідніше репрезентований спадщиною М.Драй-Хмари. Його як славіста найбільше «цікавило білоруське красне письменство» (4, 18). В багатогранному доробку цього поета й ученого маємо доволі вагомий пласт наукових праць різних жанрів, у яких розкриваються питання українсько-білоруських творчих взаємин («Вінок. Життя й творчість Максима Багдановіча», «Янка Купала (3 нагоди 25-річчя літературної діяльності)», «Твори М.Багдановіча у виданні Інституту білоруської культури», «Поет білоруського відродження», «Новітні білоруські письменники»), а також численні переклади поезії (переважно творів М.Богдановича). Тема українсько-білоруських літературних

взаємин має концептуальне значення у вимірі духовно-естетичних координат художньо-філософської системи М.Драй-Хмари подібно до того, як російська література у творчій практиці іншого неокласика П.Филиповича була «істотним засобом декодування смислової організації авторського тексту, «генератором його смислу» (вислів Ю.Лотмана), сутнісним об'єктом наукових уподобань і потужним джерелом перекладацької творчості митця» (5, 278).

Означений у статті ракурс перетину світоглядно-естетичної концепції М.Драй-Хмари та білоруських письменників ще не став вихідною точкою її літературно-критичної рецепції, а відтак об'єктом спеціального наукового вивчення, незважаючи на численні й різноаспектні розвідки літературознавців материкової України та еміграційних дослідників (О.Ашер, І.Дзюба, В.Іванисенко, Г.Костюк, Ю.Лаврінченко, Е.Райс, Я.Славутич, Ю.Шерех). Окремими винятками можуть бути принагідні зауваги щодо слов'янського контексту в працях деяких авторів (С.Гальченко, М.Жулинський, І.Заславський), а також нечисленні локальні публікації (І.Набитович, В.Чорній). Саме цим зумовлюється актуальність порушеної у статті наукової проблеми. Осмислення діалогу художніх свідомостей М.Драй-Хмари та білоруських письменників дає багатий матеріал і потребує об'єктивного та ґрунтовного вивчення, вимагає локалізації спільних базових тематично-мотивних «вузлів» їх творчості, що й становить мету нашого дослідження.

Глибоке ознайомлення з біографією М.Драй-Хмари спонукає до висновку про стабільність його зацікавлень білорусистикою. Цей інтерес знайшов свій концептуальний вияв у багатьох сферах діяльності: у рецензуванні творів білоруських письменників (Рецензія на твори М.Богдановича // Україна, 1930, № 5-6), у публікуванні ювілейних статей (Янка Купала // Глобус, 1930, № 12), в окремих локальних дослідженнях (Поет білоруського відродження // Життя й революція, 1928, № 7), у наукових доповідях («Новітні білоруські письменники»).

Особливий інтерес М.Драй-Хмари у плані освоєння надбань білоруської літератури та її популяризації в Україні становить творчість М.Богдановича, якого він вважав «одним з найбільших білоруських поетів доби відродження, а творчість його – одним з найяскравіших явищ у білоруській літературі передреволюційних часів» (6, 245).

Посилений інтерес М.Драй-Хмари до постаті М.Богдановича був не випадковим. Подібно до українського неокласика, білоруський поет особливо захоплювався (почасти – й зазнавав стилістичного впливу) французькими, російськими, польськими, чеськими, сербськими, хорватськими авторами (у біографічному нарисі М.Драй-Хмара зазначає, що «символізм російський та французький найбільше цікавив його [М.Богдановича]» (6, 249) та називає імена тих французьких поетів, які найбільше йому імпонували – «Бодлер, Верлен, Мюссе, Хозе де Ередія та А. де Віньї») (6, 249). Таким чином, зрозуміло, що названі митці нерідко визначали першоджерело перекладів обох поетів. У перекладацькому доробку М.Богдановича натрапляємо на значну кількість тих авторів і конкретних творів, які перекладав з оригіналу і М.Драй-Хмара (напр., «Голубіє понад дахом...» П.Верлена). Окремі вірші європейських митців стали джерелом написання і деяких оригінальних творів. Так, вірш «Дзесь у хмарах живуть павуки» М.Богдановича виник під впливом «Спліну» Ш.Бодлера. М.Драй-Хмара дав власну версію цього твору французького поета. Таких прикладів типологічних збіжностей в естетичних пріоритетах білоруського та українського поетів у їх творчій практиці подибуємо чимало.

М.Драй-Хмарі імпонував у біографії М.Богдановича той факт, що відомий білоруський класик пильно цікавився українською культурою: творчістю Т.Шевченка, І.Франка, М.Коцюбинського, В.Стефаника, Л.Мартовича, В.Самійленка, О.Кобилянської; історією українського народу (статті з циклу «Слов'янство»), його літературою (оглядова стаття «Образ Галичини в художній літературі», незакінчена стаття українською мовою «Забутий шлях»). За свідченнями батька М.Богдановича, «у цій літературі він знав не тільки видатних, а й другорядних поетів. Володів українською мовою так добре, що міг писати і навіть, здається, пробував писати вірші» (6, 249). Особливо цінними видавались М.Драй-Хмарі розвідки білоруського дослідника про Т.Шевченка («Пам'яті Т.Г.Шевченка», «Краса та сила». Спроба дослідження вірша Т.Г.Шевченка)). Вагомим здобутком на шляху літературного взаємозбагачення української та білоруської літератур неокласик вважав блискучі білоруські версії творів Т.Шевченка, І.Франка, А.Кримського, В.Самійленка, М.Чернявського, О.Олеся в I томі «Творів М.Багдановіча», а «в II – з Франка та Стефаника» (6, 322).

Деякі сучасні літературознавці вважають, що інтерес М.Драй-Хмари до постаті білоруського митця зумовлений суто творчими спонуками, зокрема, його неабияким інтересом до символістської поезици. Так, наприклад, І.Набитович стверджує, що «ідіостильова палітра Багдановіча є, за багатьма параметрами, подібною до Драй-Хмариної (в поезії Багдановіча, поруч з нелоклясичними первнями, яскраво вираженими є символізм і первні неоромантичні, надзвичайно потужний ліричний струмінь)» (7, 138). З дослідником можна було б посперечатися щодо символістських впливів на поетичну творчість М.Драй-

Хмари. Як свідчать численні документальні джерела, біографічні довідки, сам поет свідчив про свою зорієнтованість завперш на французький (Ш.Бодлер, П.Верлен) та український (П.Тичина) символізм.

У статті «Життя й творчість Максима Багдановича» М.Драй-Хмара доволі детально роз'яснює свій інтерес до білоруського письменника. Він, зокрема, вважає його «видатним майстром слова», що творив «основу білоруської художньої літератури» і належав до поетів-відродженістів, які стали «могутнім чинником культурно-національного відродження» білоруського народу (6, 245). Рецензуючи «Твори М.Богдановича» (М., 1927), видані Інститутом білоруської культури, М.Драй-Хмара ретельно аналізує формальні особливості поезії білоруського митця, все ж акцентуючи увагу на його «ідеологічній постаті». Він, зокрема, зазначає, що «мало не половина Багдановічевих писань у II томі присвячена українським питанням [...]. Він писав свої українські артикули саме тоді, коли слово українське було заборонене, коли полохливі люди тікали з українського поля» (6, 321). Отже, є підстави вважати, що білоруський митець притягував до себе М.Драй-Хмару більше світоглядними аспектами, ніж художньо-стильовими. Відомо, що з-поміж своїх сучасників (і то не тільки неокласиків) він, за словами Ю.Лаврінєнка, вирізнявся «чітким національно-політичним профілем» (8, 226).

У середовищі української творчої інтелігенції М.Драй-Хмара, подібно до М.Богдановича, виокремлювався особливою активністю у сфері реалізації ідеї національно-культурного відродження. Як слушно зауважує В.Брюховецький, він був «свідомим свого покликання як національного українського діяча» (9, 27). Вірші М.Драй-Хмари позначені гострою реакцією на явища суспільного порядку. Поезії М.Богдановича, вміщені у збірці «Вінок», яку 1929 року було видано окремою книжкою у перекладі українського неокласика (з його ж коментарями та передмовою), переважно твори соціального характеру, перейняті потужною ідеєю національного відродження білоруського краю. М.Драй-Хмара вважав кращим серед таких творів сонет «Паміж пяску Егіпецкай зямлі» (в ньому Білорусь порівнюється із «засохлим зернятком», що пролежало кілька тисячоліть в саркофазі єгипетської піраміди, а, віднайдене археологами, проросло й заколося, будучи посадженим у землю) й відповідно його перекладає. Українська версія білоруського першотвору має назву «В єгипетській далекій стороні...». У ній, як і в тексті білоруського автора, висловлено сподівання на оновлення рідної землі:

*Це – образ твої, о краю мій забутий!
Прокинувшись нарешті, дух розкутий –
я вірую – удруге не засне,*

*а дзвінко й радісно вперед полине,
мов джерело, потужне і ясне,
що, на простір пробившись, вільно рине* (10, 260).

Дослідники вважають вершинним у творчості М.Богдановича вірш «Пагоня», написаний у стані гарячки незадовго до смерті поета (6, 253). У передмові М.Драй-Хмара наводить розлогу примітку М.Богдановича до цього твору: «В старому Вільні, на мурі Гострої Брами, висічено міського герба – вояків на скачучих конях. Герб цього Вільно отримало ще за часів Великого Князівства Литовського, і зветься він Литовська Погоня» (6, 254). В перекладі, що має назву «Погоня», М.Драй-Хмарі вдається зберегти «нестримні, рвучкі анапести» білоруського тексту, відтворити стрижневу поетичну ідею першотвору – біль з приводу зради національної «інтелігенції, яка, відцуравшись занедбаній вітчизни, віддавала її наче бранку, в полон російському самодержавному царатові» (6, 254). Неокласик передає динаміку стрімкого руху до омріяної мети та «своєрідний перехід від світу метафізичного (від образу «на конях грізних вояків» з «гостробрамської святині») до світу реальних феноменів» (7, 139):

*Все летять і летять оті коні,
срібні збруї далеко гримлять, –
стародавньої Литви Погоні
не розбить, не спинить, не стримать!* (10, 262).

Істотно, що подібні ідейно-естетичні акценти прочитуються в оригінальних поезіях М.Драй-Хмари. Вони зумовлені спорідненістю психологічних типів авторської художньої свідомості українського та білоруського митців, що, як відомо, є «дійсним джерелом творчого акту» (11, 4). У цій «духовній спорідненості обох поетів є й Багдановічеві мотиви пробудження білоруського націоналізму, свідомого націєтворення» (7, 138).

Збірка «Вінок» М.Богдановича в інтерпретації М.Драй-Хмари стала першою в українській літературі перекладною версією білоруського автора. В сучасному літературознавстві вона здобулася на доволі високі оцінки. О.Ашер підкреслює, що «Вінок» в перекладі неокласика з білоруської мови «дорівнює оригіналові» (12, 14). В.Іванисенко називає цей переклад «блискучим зразком проникнення в дух і форму оригіналу» (13, 284).

Про ґрунтовну розвідку «Життя й творчість М.Багдановіча» М.Драй-Хмари, що стала вступною статтею до перекладеної ним збірки «Вінок», сьогодні написано чимало (І.Зварич, І.Набитович, В.Чорній). Тому, не зупиняючись детально на її основних аспектах, усе ж зауважимо, що й сьогодні вона не втратила наукової ваги. У цій праці глибоко висвітлюються віхи життя і творчості М.Багдановича в широкому культурно-історичному контексті, характеризується естетична система поета, з'ясовується специфіка її творчої реалізації.

Паралельно із підготовкою вступної статті до видання перекладів поезій М.Багдановича М.Драй-Хмара працював і над рецензією на видання творів цього митця Інститутом білоруської культури. Тому певні думки та ідеї, заявлені в передмові «Життя й творчість Максима Багдановіча» до збірки, повторюються. Разом з тим, рецензія дає цікавий матеріал про методологічні засади наукового дослідження М.Драй-Хмари. У ній він зауважує відсутність «віршів, що збереглися в архіві В.Ластовського», «хронологічних дат» під багатьма віршами поета, що й змусило «комісію відмовитися від найкращого в науковому розумінні способу розміщати літературний матеріал – хронологічно [...]». Генеза багатьох віршів неясна через те, що літературна комісія не подала відповідного матеріалу до історії тексту, до того, оскільки той чи той вірш зв'язаний з біографією поета та його літературними інтересами» (6, 320). Шкодує дослідник і з того приводу, що «немає ні листів М.Багдановіча, ні споминів про нього» та висловлює бажання «щоб цей матеріал увійшов до III тому» (6, 322).

М.Драй-Хмара стверджує, що «ідеологічну постать Багдановіча можна легко собі уявити на підставі його історичних, історично-літературних та критичних статей. Це – інтелігент передреволюційної доби, який відкидав дрібнобуржуазні ідеали міщанства, але який не пристав до активного революційного руху. Вихований від батька-народовольця, він замолоду захоплювався анархістичними теоріями Бакуніна, а пізніше спинився на соціологічних тезах Ножината Михайловського, щільно пов'язавши їх зі своїми гарячими симпатіями до білоруського відродження (як він вірив у це відродження, видно з його «Ліста да простих людзей»)» (6, 320).

Цікаві спостереження робить М.Драй-Хмара щодо Багдановичевих літературно-критичних поглядів та методичних принципів: «Як критик, Багдановіч уміє влучно схарактеризувати ту чи ту літературну постать. Так, напр., він перший помітив буйність міцного ритму в поезіях Я.Купали [...]. Так він умів знайти основне ядро у кожного письменника. Найголовніше, чого він вимагав від літератури, – те, щоб вона ближче стояла до народної поезії, не пориваючи водночас зв'язків із Європою» (6, 321). Тут простежується виразна комунікація авторських художніх свідомостей М.Драй-Хмари-неокласика та М.Багдановича, виявляється діалог їх культурних кодів, перетини естетичних концепцій. І.Качуровський свого часу писав про прагнення М.Багдановича «європеїзувати» білоруську літературу, утвердити її у більш ширшій мистецькій контекст» (14, 219). Безсумнівно, в такій позиції прочитується іманентна М.Драй-Хмарі неокласична концепція європеїзму. Невипадково однією з найважливіших заслуг М.Багдановича він вважав те, що поет «теми і мотиви західноєвропейської літератури ввів у літературу білоруську, збагативши, крім того, ще й мовні засоби останньої» (6, 259).

Про зацікавленість М.Драй-Хмари білоруською літературою свідчать його критичні оцінки творчості Я.Купали, зокрема, ґрунтовна ювілейна стаття «Янка Купала (3 нагоди 25-річчя літературної діяльності)». Відомо, що Я.Купала, як і М.Багданович, належав до поетів-відродженців та посідав серед них «центральне місце» (М.Драй-Хмара). Він був одним з найпопулярніших поетів доби білоруського національного Відродження, що й дало підстави «порівнювати цю його популярність з популярністю Т.Шевченка на Україні. Справді, ніхто краще не відтворив національного пробудження українського і білоруського народів, як ці два поети» (6, 281). Однак стаття про Я.Купалу відзначається певною заідеологізованістю. Зокрема, на догоду більшовицькому режимові автор називає білоруського поета «співцем Жовтневої революції» (6, 286). Щоправда, у примітках до цієї праці зазначається, що такі висновки М.Драй-Хмари були «продиктовані авторові тими умовами, в яких стаття писалася, і тими матеріалами, які були йому тоді доступні» (6, 283). Істотно, що подальші новіші дослідження базовані уже на «багатьох нових архівних матеріалах і документах, подають дещо відмінний погляд як на ідейно-мистецьку, так і суспільно-національну позицію Янки Купали в добу революції і після неї» (6, 283). Потвердженням на посилається на англійську працю проф. Антона Адамовича «Opposition to Sovietization in Belorussian Literature (1917-1957). Published by The Institute for the Study of the USSR» (Мюнхен, 1958). До подібних висновків спонукає і той факт, що літом 1930 р., коли вийшла у світ стаття М.Драй-Хмари, білоруський поет був ще дуже шанований офіційною владою, але вже восени того ж року він зазнав переслідувань нібито за участь у нелегальній організації націонал-демократів («нацдемів»). Після спроби невдалого самогубства (на знак протесту) Я.Купалу, як і М.Рильського, «реабілітували й оточили певною увагою» (6, 286). У подальші часи М.Драй-Хмара до творчості Я.Купали та інших білоруських письменників більше не звертався. Однак те, що йому вдалося зробити на теренах вивчення й науково-творчої репрезентації надбань білоруських письменників, сьогодні варте особливої уваги дослідників і

поцінувачів художнього слова. Як справедливо зазначає В.Чорній, усе написане ним «про Білорусію і перекладене з білоруської мови дає підстави вважати його першим українським білорусистом» (4, 18).

Розкриваючись у різних суспільно-політичних та культурних обставинах, художня свідомість М.Драй-Хмари в індивідуальних творчих проявах засвідчила очевидну дотичність до естетичної системи М.Богдановича, оприявила «зовнішні» типологічні збіжності та приховану контактність текстів обох авторів, їх естетичних позицій. Детальне вивчення всіх видів та форм зацікавлень неокласика білоруською літературою, з'ясування складників його перекладацької та літературно-критичної майстерності становить одну з магістральних ліній подальшого наукового осягнення доробку поета й ученого в межах його цілісної естетичної системи. Розгляд спадщини М.Драй-Хмари в типологічних зіставленнях і діалогічних стосунках з іншими культурними свідомостями зумовлений також сучасними тенденціями порівняльного літературознавства, яке, «за загальним визнанням, стає сьогодні, у час зближення культур, однією з найперспективніших галузей науки про літературу» (15, 13).

1. Жулинський М. Михайло Драй-Хмара // Жулинський М. Слово і доля. – К., 2002.
2. Павличко С. Неокласицизм – філософія консервативної модернізації // Павличко С. Теорія літератури. – К., 2002.
3. Зеров М. Твори: У 2 т. – К., 1990. – Т.1.
4. Чорній В. Славістична спадщина Михайла Драй-Хмари (До 120-річчя від дня народження) // Проблеми слов'язнавства. – 2009. – Вип.58.
5. Райбедюк Г. Російська література в рецепції Павла Филиповича // Литературоведческие и этнокультурные парадигмы: К юбилею проф. Н.П.Лебеденко. – Измаил, 2010.
6. Драй-Хмара М. Літературно-наукова спадщина. – К., 2002.
7. Набитович І. Творчість Максима Багдановича в літературно-критичній та перекладацькій рецепції Михайла Драй-Хмари // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки.– Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип.19.
8. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: Антологія: 1917-1933: Поезія, проза, драма, есей. – К., 2001.
9. Брюховецький В. Микола Зеров: Літературно-критичний нарис. – К., 1990.
10. Драй-Хмара М. Вибране. – К., 1989.
11. Кодак М. Авторська свідомість і класична поетика. – К., 2006.
12. Ашер О. Драй-Хмара як поет // Драй-Хмара М. Поезії. – Нью-Йорк, 1964.
13. Іванисенко В. Михайло Драй-Хмара // Письменники Радянської України: 20-30 роки. – К., 1989.
14. Качуровський І. Український парнасим // Качуровський І. Променисті сил'ветки. – К., 2008.
15. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: Підручник. – К., 2008.